

Bölaryds kvarn och såg

Antikvarisk medverkan i samband med
restaurering av fasad, Bölaryd 1:68

*Villstad socken i Gislaveds kommun,
Jönköpings län*

Bölaryds kvarn och såg

Antikvarisk medverkan i samband med
restaurering av fasad, Bölaryd 1:68

*Villstad socken i Gislaveds kommun
Jönköpings län*

Rapport och foto: Britt-Marie Börjesgård
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

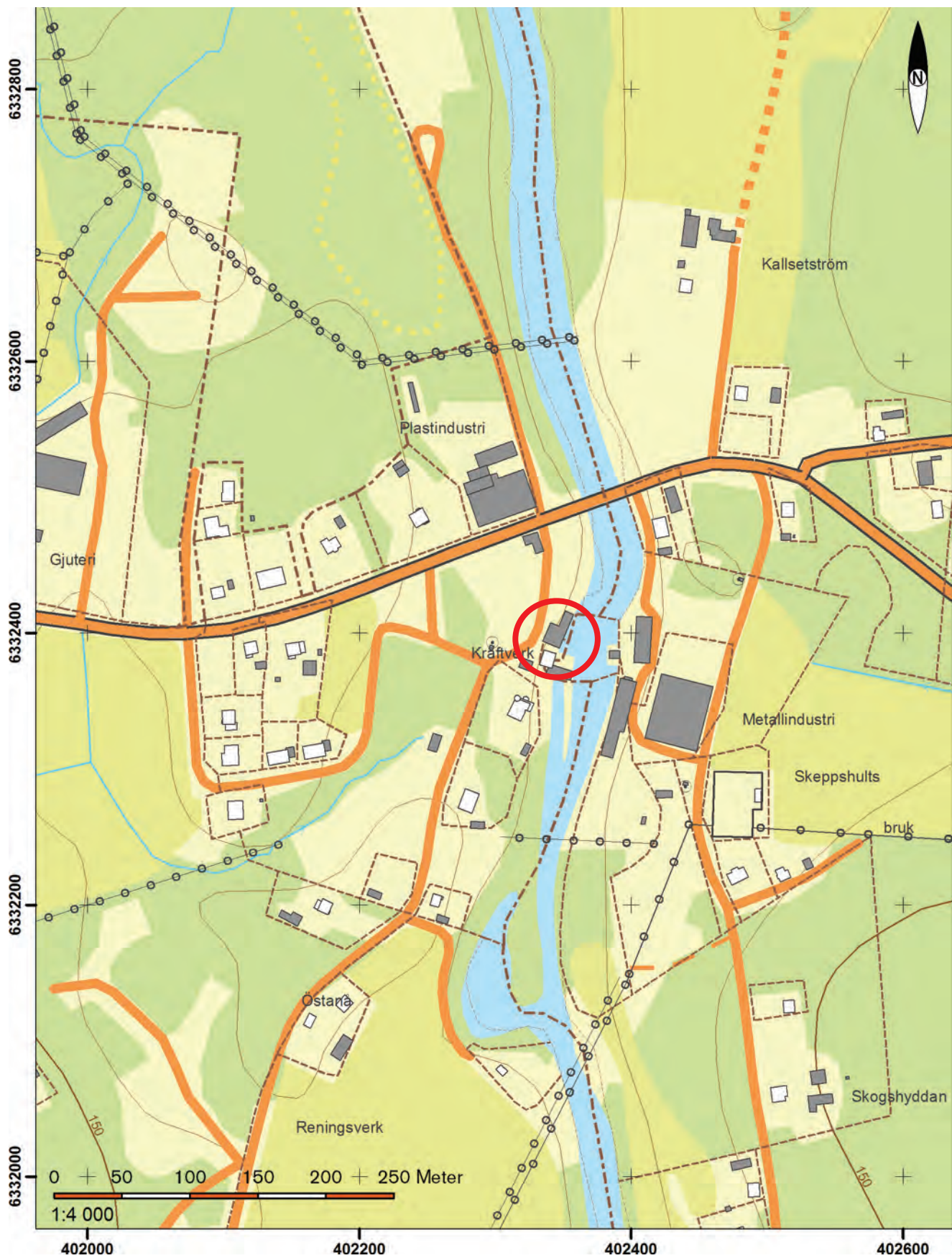
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2015

Innehåll

Inledning	5
Syfte	5
Historik	5
Före åtgärd	6
Omfattning och vidtagna åtgärder	7
Kvarnen	7
Sågen	8
Sammanfattning	8
Utvärdering	8
Referenser	9
Arkiv	9
Tryckta källor	9
Tekniska och administrativa uppgifter	10
Bilagor	10
Bilaga 1 Fotografier från slutbesiktning	10
Bilaga 2 Genomgång inför arbetena	17

Foto från 1950 hämtat ur boken Villstad vår hembygd.
Fotograf: Sven Johansson, Smålandsstenar.

Utdrag ur digitala fastighetskartans blad Böläryd: 63E 3aS.

Inledning

Länsstyrelsen i Jönköpings län har i beslut daterat 2008-05-14, dnr 434-12979-2005, lämnat bidrag till kulturmiljövård för kulturhistoriskt motiverade överkostnader i samband restaurering av Böларыds kvarn, Böларыd 1:68. Ett villkor i beslutet var att arbetena skulle utföras under antikvarisk medverkan av Jönköpings läns museum. Länsmuseum har genom Britt-Marie Börjesgård utfört antikvarisk medverkan, som också har sammanställt denna rapport.

Arbetena utfördes under sommaren och hösten 2008. Byggnaderna ägs och förvaltas av Böларыds kvarnförening sedan i början av 2000-talet. Föreningen bildades för att bevara miljön vid Böларыds kvarn och såg.

Syfte

Syftet med åtgärderna var att ställa kvarnbyggnaden och såghuset i gott stånd.

Historik

Böларыds kvarn och såg har lång historisk kontinuitet. Det har enligt uppgifter funnits en kvarn på platsen sedan sent 1600-tal och sågverksamhet sedan slutet av 1700-talet.

Böларыds kvarn och sågverk kom vid början av 1900-talet att ingå i Skeppshults bruk. En liefabrik anlades 1900 och 1916 bildades bruket och produktionen omfattade sedan framförallt spik, järntråd, taggtråd och krampor. En modern kraftstation uppfördes 1919 vid Böларыds vattenfall.

Kvarnen som är uppförd i timmer var i drift fram på 1950-talet, malningen av brödsäd upphörde först och därefter även malningen av fodersäd.

Kvarnen före åtgärd.

Ovan: Sågens södra gavel före åtgärd.
Till höger: Sågens norra respektive västra fasad.

Kvarnens östra fasad.

Detalj, skadad våningsbandlist.

Sågbyggnaden är uppförd i regelkonstruktion. Det nuvarande såghuset har byggts till i omgångar. Den äldsta byggnaden ligger närmast ån.

Föreningen har under början av 2000-talet genomfört vissa interiöra restaureringsarbeten i egen regi efter samråd med länsmuseet. Kvarnkammaren har renoverats och två av tre kvarnstenar har iordningställt. De småspröjsade fönstren har lagats och målats genom byggutbildningen vid gymnasieskolan i Gislaved. Lastbryggan och skärmtaket vid kvarnens västra fasad restaurerades 2006 med bidrag från Gislaveds kommun. Föreningen bedriver verksamhet i lokalerna och genomför bland annat kvarndagar då både råg- och fodermjöl mals på traditionellt sätt.

Före åtgärd

Kvarnen och såghuset är klätt med locklistpanel. Den rödfärgade panelen var delvis urlakad. Panelen hade partiella rötskador, då framförallt mot våningsbandslisten och i anslutning till skadade stuprör. Kvarnhusets östra fasad mot dammen hade skador orsakade av bristande avvattning. Vidare saknades droppbrädor över fönstren framförallt i kvarnens källarvåning.

Såghuset hade skador framförallt på södra fasaden i mötet mellan de två huskropparna. I detta parti fanns också problem med myror. Stupröret i vecket var trasigt vilket hade lett till rötskador i anslutning till detta. Fasaden mot ån uppvisade enstaka rötskador mot dropplist. Hängränna saknades på den nedre delen och på den övre delen var den genomrostad.

Omfattning och vidtagna åtgärder

Inför arbetsstart gjordes den 9 juni 2008 en genomgång på plats med kvarnföreningen, snickarna och läns museet. Kvarnen och sågbyggnaderna besiktades fasad för fasad. Vid mötet beslöts att indela arbetena i etapper efter prioritet och att starta med södergaveln på kvarnen respektive såghuset. Därefter följde kvarnhusets norra gavel och kvarnen i övrigt, för att avslutas med sågens återstående fasader.

Arbetena utfördes enligt handlingen upprättad vid genomgången, se bilaga 2, med några undantag där virket visades sig vara sämre än vad som hade gått att se.

Panelbrädorna byttes när de var rötskadade, i övrigt inte. För att kunna återanvända friskt virke lossades panelen med hjälp av kilar. Panelen plockades delvis om för att kunna ta vara på längderna. Låkten fasades lika befintlig. Panelen monterades med ett släpp om cirka 4–5 mm mot dropplistor och våningsbandslistor för att motverka sugning.

Kvarnen

På kvarnens södra gavel flyttades panelen succesivt då den generellt behövde kapas i underkant mot våningsbandslistan. Vid fönstret i övervåningen fälldes en bräda in mot bjälklaget. All ribb byttes på övervåningen. Dropplist sattes vid det övre fönstret.

På den västra fasaden var det ett dåligt parti över fönstret till kvarnkammaren. Ny droppbräda och två enstaka brädor byttes vid fönstret i källarvåningen.

På den östra fasaden byttes bottenstylen i hörnet mot kraftverket. Karmen till fönstret längst i söder lagades och panelen över detta byttes. Sly och övrig växtlighet röjdes. Större stubbar pluggades med Roundup. Kvarnhusets stuprör leddes om över i kraftstatio-

Ovan: Det växte sly in på grunden vid kvarnens fasad mot dammen.

Till vänster: Låkt och panel var generellt rötskadade i mötet mot den våningsavgränsande listan.

Kvarnens östfasad i vinkeln mot kraftstationen hade rötskador. Avvattningen från stupröret var bristfällig.

Dropplist saknades över flera av källarvåningens fönster.

Stupröret på sågens södra fasad var sönderrostat, fasaden bakom var rötskadad och angripen av myror.

Kvarnens sydfasad före åtgärd.

nens hänggränna. Nya droppbrädor sattes över samtliga fönster i källarvåningen.

På den norra fasaden fanns inga stora rötskador. Den våningsavskiljande horisontella listen byttes. Panelbrädorna kapades cirka 40 centimeter och flyttades därmed omkring tre steg åt sidan. Saknad takbräda kompletterades. Droppbrädan och det undre fodret byttes vid fönstret i övervåningen.

Samtliga fasader rödfärgades och fodren ströks med vit linoljefärg.

Sågen

Delar av bottensyllen, i såghusets södra fasad byttes då den var angripen av myror. Stolparna var relativt friska, de skarvades i botten med cirka 5 cm. Panelbrädorna skarvades. Locklisten var rutten och byttes i sin helhet med lika, ofasad list. Elskåpet som tidigare satt rakt över våningsbandslisten sänktes så att det inte skulle bryta densamma. Fodren kring fönstren kompletterades tillika takfotsbrädorna.

På den västra gaveln byttes panelen över fönstret. Vindskivan var inte bytt vid slutbesiktningen men skulle bytas. Den södra och den västra fasaden hade rödfärgats.

Fasaden mot ån åtgärdas inte i denna etapp eftersom ställningsbygget var komplicerat och vissa av de andra arbetena hade blivit mera omfattande än beräknat, vilket gjorde att de avsatta medlen inte räckte till fasaden i öster.

Sammanfattning

De aktuella arbetena har innefattat:

- byte av rötskadade panel, kvarn och såghus
- partiella lagningar av rötskador i stomme och på snickerier
- byte av sönderrostade hänggrännor och stuprör
- rödfärgning av kvarnen samt delar av såghuset
- målning av snickerier med linoljefärg

Utvärdering

Länsmuseet har följt arbetena genom diskussion på plats samt via avstämning per telefon och mail. Inför starten av de kommande arbetena hölls en genomgång på plats den 9 juni 2008. Under arbetenas gång har viss telefonkontakt förekommit mellan hantverkarna och länsmuseet, för att stämma av vissa moment och avvägningar.

Vid slutbesiktningen den 6 november var samtliga arbeten på kvarnhuset avslutade. Vad gällde såghuset så återstod i huvudsak långsidan mot ån. Denna sidan av fasaden hade inte varit möjlig att få med i årets arbeten beroende på väder och att vissa partier var mera skadade än vad som hade beräknats, och därmed tog längre tid i anspråk. Vidare hade vissa plåtarbeten, byte av skadade stup-

rör etc, utförts i anslutning till de utförda snickeriarbeten. Dessa arbeten var inte medräknade i den insända ansökan, men museet delade kvarnföreningens bedömning att det var riktigt att plåtarbetena utfördes i anslutning till gjorda snickeriarbeten för att kunna undvika framtida skador.

De aktuella åtgärderna hade genomförts på ett ur kulturhistorisk synvinkel tillfredsställande sätt och i enlighet med de av läns museet preciserade anvisningarna varför de godkändes.

Antikvariska iakttagelser

I samband med målningen av sågens västra fasad målades spåren efter den tidigare spånfickan över. Ovanstående fotografier ger en god bild av fickans placering. Hur fickan har sett ut kan skönjas på det äldre fotografiet.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum. Topografiska arkivet.

Tryckta källor

Börjesgård, Britt-Marie. 2012. *Antikvarisk medverkan Böларыds såg, reparation av rötskador i golv och tak*. Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport 2012:13.

Träff, Uno. 1950. *Villstad vår hembygd*. Hyltebruk.

Sågen med spåren efter den tidigare spånfickan. Till vänster i bild Curt Samuelsson.

Utsnitt ur foto från 1950 hämtat ur boken Villstad vår hembygd. Fotograf: Sven Johansson, Smålandsstenar.

Detalj, panelbrädan vänster om fönstret är delvis bytt. Ny droppbräda över fönster monterad.

Ett parti med bytt panel ovan den horisontella listan och mot kraftstationen.

Kvarnen västra fasaden.

Detalj fönster västra fasaden.

Kvarnens västra fasad.

Kvarnens södra fasad.

Detalj ny lösning av avvattningen, kvarnens östra fasad.

Kvarnens östra fasad, mot dammen.

Vattnet från takavvattningen leds ut från fasaden.

Stubbarna har pluggats för att motverka rot- och skottbildning.

Sly och växtlighet har rensats bort från utrymmet mellan fasaden och den gjutna muren.

Kvarnens norra fasad.

Kvarnens norra fasad, detalj.

Detalj sågens södra fasaden, fodren på ett av fönstren var inte målade vid slutbesiktning.

Sågens södra fasad. Elskåpet sänktes för att inte behöva bryta den horisontella listen. Partier med bytt panel kan anas som varande något ljusare, då ny panel inte suger på samma sätt som en gammal.

Sågens södra fasad. Målningen av foder var inte avslutad vid slutbesiktning.

Sågens fasad mot öster. Arbetena på denna fasad kunde inte inrymmas i den aktuella etappen.

Sågen från sydväst.

Västra fasaden, sågen.

KULTURMILJÖ
Byggnadsvård
BMB
Dnr 68/07

080708

Bölaryds kvarnförening
c/o Elisabeth Pettersson
Östra Kallset, Solåkra
333 93 SKEPPSHULT

Ang restaurering av Bölaryds kvarn, Bölaryd 1:68, Villstads socken, Gislaveds kommun

Länsstyrelsen har beslutat att under 2008 ge byggnadsvårdsmedel till rubricerad fastighet.

Inför starten av kommande arbeten hölls en genomgång på plats den 9 juni 2008. I mötet deltog Elisabeth Pettersson, Curt Samuelsson, Sture Andersson och Lars-Erik Modig samt antikvarie Britt-Marie Börjesgård.

Vid mötet fastställdes att arbetena startar på södra gaveln och prioriteras enligt följande:

1. Kvarnhusets södra gavel, såghuset
2. Östra långsidan, norra gaveln kvarnhuset, kvarnen i övrigt.

Södra gaveln

Panelbrädor byts/kompletteras när det är rötskador, ej i övrigt. Nya panelbräder ska vara lika befintliga vad gäller dimension och bredder. För att i möjligast mån kunna ta tillvara allt friskt virke lossas panelen försiktigt med kil och plockas om och nyttjas efter fallande längder. Enstaka ribb saknas. Eventuell ersättningsläkt fasas lika befintlig. Saknade droppbrädor över fönstren i källaren och övervåningen ersätts, enstaka fönsterfoder är rötskadade.

För dropp släpps panelen upp 4–5 mm från droppbrädan.

Snickarna rödfärgar panelen när de arbetar på de högre höjderna på södra gaveln.

Avlägsnad list mot tak återställs.

Östra långsidan

Avrinningen mellan mur och byggnad undersöks. Sly och annan växtlighet rensas bort. Rötskador under fönster åtgärdas.

Norra gaveln

Eventuella enstaka rötskador i panelbrädor mot dropplisten. Avlägsnad list mot tak återställs.

Västra långsidan

Detta väggparti är i gott skick, eventuellt kan någon enstaka ribb behöva ses över.

Såghuset*Södra väggen*

Stupröret i takvinkeln är sönderrostat och allt regnvatten har runnit på fasaden bakom stupröret. Myrstack i väggen i detta parti, gjorde att skadorna inte gick att inspekteras ordentligt. Myrorna avlägsnas och väggens kondition besiktas, rötskadade partier byts, ersättningsmaterial lika befintligt vad gäller materialtyp, dimensioner och infästningar. Om det råder några tveksamheter om utförande eller förfaringssätt kontaktas antikvarie.

Nytt stuprör, i galvad plåt, med stor konformad kupa. Den befintliga stuprännan har mjuka böjar. På byggnadens östra långsida sitter ett stuprör med skarpa böjar, vilket gör att man kan anta att även detta stuprör ursprungligen har haft skarpa böjar. Detta under förutsättning att de båda stuprören är samtida. Generellt brukar man föreslå att byggnader uppförda före 1920-talet ska förses med stuprör med skarpa vinklar. Då byggnadens utvecklingsskeden inte är helt klarlagda är trots allt båda utförande möjliga.

Långsida mot ån

Enstaka rötskador mot dropplista. Partiella lagningar utförs. Liggande bräda under dropplista saknas i ett parti, den ersätts med de bevarade brädorna som förebild. Hängränna saknas på södra delen av långsidan, det har dock funnits en hängränna vilket bevarade krokar vittnar om. Hängrännan på byggnadens norra del är genomrostad och behöver bytas. Bevarad hängränna/stuprör har skarpa böjar, eventuella nya rännor och stuprör ska vara lika befintliga.

Västra väggen

Finns inga skador på denna vägg. Dock bör det omålade partiet efter en tidigare spåficka dokumenteras och mätas in innan väggen rödfärgas.

Norra gaveln

Det högre partiet av gaveln är i gott skick. Vad gäller den låga delen så är vägghuset i gott skick. Vindskivan mot ån är rötskadad och takfotsbrädan saknas.

Såghuset övrigt

Taket i vinkeln mellan sadeltaket och pulpettaket bör kontrolleras.

Målning

Snickarna diskuterar med målaren hur man löser frågan om ställning på såghusets östra långsida mot ån. För rödfärgning nyttjas den ljusa rödfärgen, med äkta rödfärgspigment.

Foder, väningsbandslist och droppbräda målas med vit linoljefärg.

Plåtarbeten

I ansökan finns inte kostnader för byte av hängrännor medtagna. Läns museet menar att detta är en prioriterad åtgärd och därför bör försöka inrymmas inom årets arbeten.

Föreningen tar lämpligen in en offert från kvalificerad plåtslagare som kan leverera stuprör hängrännor med traditionellt utförande. Offerten presenteras för länsstyrelsen för att de ska ha möjlighet, att om utrymme finns inom bidragsramen, kunna bevilja ett tilläggsanslag för denna del.

för
för Jönköpings läns museum

Britt-Marie Börjesgård
antikvarie

Kopia:

Länsstyrelsen, Miljö- och Samhällsbyggnadsavd, Kulturmiljö, 551 86 JÖNKÖPING
Gislaveds kommun, Kulturförvaltningen, Magnus Jonsson, 332 80 GISLAVED

Under sommaren och hösten 2008 lagades och rödfärgades fasaden på
Bölaryds kvarn samt vissa av såghusets fasader.